

Den empiriske nærværsmetafisikkens forjettelse. Et svar

Ivar Frønes og Lise Kjølørød

Institutt for sosiologi og samfunnsgeografi, UiO

ivar.frones@sosiologi.uio.no, lise.kjolrod@sosiologi.uio.no

Abstract

The article addresses the state of current Norwegian sociology by confronting claims set forth by Gunner C. Aakvaag in the current issue of "Sosiologi i dag". The authors endorse the ideal of an empirically informed and theoretically elaborated holistic sociology, but reject the idea that this can be sufficiently realized by applying the theories of older or newer classics, as implied by Aakvaag. The challenges of modern sociology can better be met by elaborating specific models. In this modeling, the sociologist may apply concepts and perspectives from different bodies of theory, thus, the diversity of sociological theorizing can be understood as a positive aspect and not merely as fragmentation. The authors believe conceptual vocabularies demonstrate their fruitfulness only when confronted with an empirical world, much in the vein of Clifford Geertz. A rapid development of empirical sources within the social sciences, like longitudinal databases and new forms of qualitative analysis, will increasingly require more elaborate theories and models and will also constitute a drive towards that theorizing. This perspective on analytical work implies that sociology has to be more open to modern multidisciplinary, achieving its holistic perspective also through the incorporation of knowledge from other sciences. The authors argue that looking back towards the classics, or dreaming of a general theory where essential issues can be met on a high level of abstraction, will neither contribute to a fruitful development nor to an empirically informed theorizing.

Keywords: sociological theory

Hva er sosiologi?

I sitt bidrag *Den samtidsdiagnostiske sosiologiens forjettelse* kritiserer Gunnar C. Aakvaag norsk sosiologi for å falle fra hverandre i empiriske bindestreker.¹ Artikkelen retter seg mot faget, men kritikken tar utgangspunkt i bokverket *Det norske samfunn*. Vårt tilsvaret retter seg også mot en forståelse av sosiologisk virksomhet generelt, med nevnte verk som konkret illustrasjon. Spørsmålet om sektorisering og tilsvarende forvitring av den faglige offentlighet kaller på refleksjon i norsk så vel som i internasjonal sosiologi. Mange har vært bekymret lenge (se blant annet Collins 1986), og debattene om bindestreks-sosiologien har gått i Norge i årtier. Spørsmålet er stort og frister til forenkling; å jobbe frem en nyansert fenomenforståelse er krevende, dette dreier seg om institusjonell organisering så vel som faglige perspektiv.

I boken *Det norske samfunn* gir hvert kapittel en analyse av en del av ”det norske samfunn”, og Aakvaag leser derfor antologien som representativ for fragmenteringstendenser i faget. Polemisk hevder han at en rekke ledende norske sosiologer av i dag stort sett bedriver teoretisk ubehjelpelig sektoranalyse uten kritisk ambisjon, mens verket som helhet vitner om en desentreringsprosess, i Niklas Luhmanns språkbruk, som finner sted uten noe tilsvarende forsøk på å etablere teoretisk integrasjon og kommunikasjon mellom forskningsfelt.

Ikke overraskende er vår oppfatning av boken en annen: Hvert enkelt av de nå 20 kapitlene kan forstås som et utsnitt av samfunnet, som et perspektiv inn i en helhet, som en lyskaster som sender sine stråler fra en bestemt vinkel. Altså, ikke 20 samfunn, men 20 innfallsvinkler til ett, komplekst samfunn. De siste utgavene (2003; 2005) følger langt på vei en institusjonell/administrativ inndeling i samfunnsområder og ligner i så måte to tidligere utgaver (1968; 1975).² Gjennom flere tiår har lesere som har søkt et relativt detaljert bilde av ulike sektors tilstand og virkemåte i vårt land, hatt mulighet til å finne det i *Det norske samfunn*, bygget opp på denne måten. Målt etter opplagstallene har formen vært pedagogisk vellykket. Likevel var ikke det vår viktigste grunn til å velge den. Mest av alt ønsket vi å fange opp trender og spenninger i den sosiale organisasjonens medier; i familie, arbeid, utdanningssystem, økonomi, kollektiv forsørgelse og omsorg, maktutøvelse, forbruk, trossystemer, etc. Det er aldri plass til alt. Vi valgte ut områder hvor hendelser og utviklingstrekk de siste tiårene har bidratt til å omforme samfunnet. Som vanlig sto forfatterne ansvarlige for sine egne analyser og slutninger, de valgte selv hvilken styrke og farge de ville gi lyset. Utkast ble lagt

frem og kommentert underveis, slik at det var mulig for hver enkelt å forholde seg til hva andre kom frem til.

Det er uklart for oss om Aakvaag mener hele boken burde vært bygget opp rundt et enhetlig teoretisk utgangspunkt, eller om et slikt burde strukturert et oppsummerende kapittel.³ Nedenfor avviser vi tanken på å tre en og samme referanseramme ned over de ulike analysene, vi hevder at dette ville vært lite fruktbart og forhindret forfatterne i å anvende det vokabularet som de har utviklet på sine områder. Samtidig argumenterer vi for at det finnes et sterkt sosiologisk og rimelig helhetlig utgangspunkt i artiklene, ved at analysene av de ulike temaer forankres i større sosiale enheter. Vi hevder med andre ord at *Det norske samfunn* (og store deler av norsk sosiologi generelt) viser at familiesosiologer, utdannings sosiologer, arbeidssosiologer eller hvilke binderstreker vi enn snakker om, i stor grad går til verket ut fra et felles grunnsyn, og med et sosiologisk begrepsvokabular.

En helhetlig ambisjon

Mange norske sosiologer ønsker at vårt fag og vår forskning skal kunne bidra til en samtidsdiagnostisk refleksjon i vid forstand, at vår faggruppe skal spille en rolle i modernitetens særegne refleksivitet. Ser vi bort fra spissformuleringer og retoriske ekstravaganser i partsinnlegget, deler vi mange av de prinsipielle synspunktene: Idealet for utøvere av vårt fag bør være å utvikle et vitenskapelig språk som kan sette et omfattende informasjonstilfang inn i en teoretisk forankret og begrepslig formidlet samtidsdiagnose. Og faget trenger et teoretisk rimelig enhetlig og tilstrekkelig komplekst begrepsapparat for å kunne lykkes med sin faginterne offentlighet og sin utadvendte ambisjon, selv om sosiologiens historie til overmål illustrerer hvor vanskelig det er å få til. Aakvaag er heller ikke alene om å mene at teoretisk integrerte analyser må bygge på den moderne erfaringsvitenskaps grunn. Uten empiri er det umulig å avgjøre om våre antagelser har noe med den sosiale virkeligheten å gjøre eller ikke. Ingen moderne sosiolog ønsker teoretisk analyse uten empirisk informasjon, tom som den er, og ingen ønsker empirisk analyse uten teoretisk fundament, blind som den er. Riktignok finnes det empirisk analyse som ikke utvikles med teori, og det finnes teori om teori, hvor ulike aspekter ved sentrale teoretikere holdes opp mot hverandre, eller hvor sosiologiske bidrag omfortolkes ut fra nye vinkler. Mens empirismen er utredningens klare felle,

ender den abstrakte teoretiske drøfting lett med å nære miniatyroffentligheter uten betydning for verden utenfor, selv om slike øvelser nok er en nødvendig lærebok- og studentaktivitet. På det nivået faggruppen nå befinner seg, er det trolig bred konsensus om kravene til normalvitenskap. Det forventes teoretisk informert empirisk analyse, eventuelt empirisk informert teoretisk syntese.

Faget bør utvikle ”en empirisk testet og teoretisk formidlet *helhetlig samtidsdiagnose* med kritiske ambisjoner”, sier Aakvaag (2006:8). Hans forestilling om helhet er her inspirert av de sammenbindende perspektivene vi kjenner fra Durkheim, Marx, Tönnies, Luhmann, Habermas og enkelte andre: ”Den klassiske sosiologiens forjettelse er aller tettest forbundet med ambisjonen om å analysere samfunnet *i sin helhet – in toto*. Dette er en ambisjon sosiologien viderefører fra filosofien” (2006:10).

Problemet med partsinnlegget er at ord som helhetlig, samfunn og kritisk opptrer som om de skulle være enkle begreper. Ordene behandles som verdiutsagn og defineres kun gjennom det som i sin konsekvens antas å være deres motsetning, nemlig et begredelig fag som faller fra hverandre i fruktesløse detaljer og avgrensede domener, og med en faggruppe som består av sluttede nettverk som resirkulerer sine egne begrensede og begrensende regresjoner og teorier. Sagt på en annen måte, det retoriske grepet i innlegget fremkaller et skremmebilde som mange av oss bærer på med god grunn, et bilde av enklaver med teoriløse empirikere på den ene siden og livsfjerne teoretikere på den andre. Mot dette foreskriver Aakvaag en terapi i form av kollektiv søken etter ”en teoretisk formidlet helhetlig samtidsdiagnose”, etter mønster av klassikerne.

Det er grunn til å spørre både om diagnosen holder, og hva terapien faktisk går ut på. I hvilken forstand kan eldre og yngre klassikere sies å ha utviklet ”en empirisk testet og teoretisk formidlet helhetlig samtidsdiagnose med kritiske ambisjoner”? Og hva med norsk sosiologi, var den mer ”helhetlig” og mer ”kritisk” før, eller kan det være at moderne analyser på mange vis overgår de tidligere? La oss forsøke å gi de nevnte ordene et innhold ved å holde dem opp mot noe av fagets historie.

Overindividualitet, helhet og idealet om en kritisk samtidsdiagnose

I tradisjonen fra Durkheim er individenes eksistens, identitet og livsutfoldelse betinget av forskjellige former for overindividuelle eller samfunnsmessige for-

hold; sosiale fellesskap, kulturelle koder og moralske idealer. Blant fagets store klassikere er vel Durkheim den som klarest så samfunnet som en realitet *sui generis*, som en særegen objektiv orden som ikke kan reduseres til enkeltindividers motiver og handlinger. *Selv mordet* illustrerer hvordan han tar utgangspunkt i et fenomen (selvmord) og så forklarer dette ved å se det som forankret i samfunnsmessige forhold, i ”sosiale fakta”. Når han får frem hvordan forekomsten av selvmord varierer med religiøs/sosial kontekst, er det ikke bare for å vise sammenhenger, men for å anskueliggjøre at sosiale fakta eksisterer. Hva det er ved samfunnet som påvirker livslysten vokser ikke direkte ut av empirien, de ulike kategorier selvmord er Durkheims egne konstruksjoner, og slik sett er han konstruktivist. Fenomenene er riktignok sosialt forankret, men det er sosiologisk teori og begrepsdannelser som lar de sosiale fakta stå frem. Selvmordsanalysen er derved prinsipielt lik et mangfold av sosiologiske analyser som forklarer fenomener og sammenhenger via begreper som peker mot noe overindividuell, som når variasjoner i fordeling føres tilbake til samfunnsmessige forhold, når utdanning plasseres i en ramme av sosial klasse og reproduksjon, og når sosial ulikhet forankres i dypere strukturer.

Ifølge C. Wright Mills er sosiologiens prosjekt nettopp å gripe hvordan individenes liv er forankret i større sosiale mønstre eller former: ”The sociological imagination enables its possessor to understand the larger historical scene in terms of its meaning for the inner life and the external career of a variety of individuals” (1959: 6). Den enkeltes opplevelse, handlingsvalg og livsløp kan bare forstås ved å se individ og samfunn i sammenheng. Dette krever en klar empirisk forankring og et begrepsapparat som formidler individers persepsjon og handlinger så vel som de historiske bevegelser. Når samtlige artikler i *Det norske samfunn* fortolker både individuelle handlinger og aggregerte mønstre i lys av større sammenhenger, er dette i klar overensstemmelse med Durkheims utgangspunkt og Mills idé. I denne forstand er analysene *helhetlige*, selv om forfatterne beskriver og forklarer spesifikke fenomener eller områder, og selv om de rimelig nok anvender begreper heftet til disse områdene.

Vi er litt usikre på hvilken plass Aaakvaag gir Luhmann i dette. Niklas Luhmann forsøker ikke å forene begreper om samfunnssystemer og deres funksjoner med begreper om individer og deres forestillinger og intensjoner. For Luhmann er ikke verden befolket av ”virkelige” mennesker som holder det hele i gang, og det finnes intet helhetlig ”samfunn”, og ikke noe begrep om en samfunnsmessig helhet. Det som finnes, er kun et antall selvdannende

(autopoetiske, fra Maturana se f.eks. 1987) systemer som reagerer på informasjon fra innen- og omverden. Luhmanns forståelse innebærer en utfordrende oppfatning av samfunnet hvor separate og svært forskjellige systemer eksisterer "løsrevet" fra hverandre, selv om de influerer hverandre. Lav kommunikasjon er nettopp kjennetegn på systemgrenser, og systemene kan primært forstå seg selv og fortolkes via egne spesifikke vokabular. En anklage mot *Det norske samfunn* hvor desentrering tolkes som tegn på manglende systemforståelse kan vanskelig ta utgangspunkt i Luhmann. En helhetlig analyse av vårt land i pakt med Luhmanns teoribygg skulle tilsi at for eksempel velferdsreformer og utdanningsreformer fortolkes hovedsakelig innenfor sin særegne sektorielle ramme, og at sosial klasse innenfor disse primært opptrer som en faktor som forklarer varians. Økonomiske endringer, blant annet som følge av nasjonale og internasjonale konjunkturskifter, vil influere på sektorene gjennom interne kommunikasjonsprosesser. Dette er viktige sider ved moderne analyser, men de mister lett det overordnede perspektivet vi etterspør. En slik desentrert fremstilling vokser ut av Luhmanns systemforståelse, slik han selv illustrerer med sin beskrivelse av blant annet kunstsystemets framvekst. Kommunikasjonsformene mellom systemene er et problematisk punkt i Luhmanns systemforståelse. I *Det norske samfunn* har forfatterne ikke primært valgt den desentrerte vei, selv om de avgrensede systemers logikk og vokabular er en del av analysen; på Durkheimiansk vis plasserer de ulike fenomener både i en sektorlogikk og i større sammenhenger.

Der C. Wright Mills hadde som utgangspunkt at mennesket bare kan forstå seg selv gjennom å plassere seg i historien, søkte Parsons å løfte samfunnsvitenskapelig forståelse ut over historien. Tanken var å gjøre sosiologien til en mer fullverdig vitenskap som i større grad levde opp til forbildet som fantes i den eksperimentelle naturvitenskapen:

"The ideal solution is the possession of a logically complete system of dynamic generalizations which can state all the elements of reciprocal interdependence between all the variables of the system. The ideal has, in the formal sense, been attained only in the systems of differential equations of analytical mechanics. All other sciences are limited to a more 'primitive' level of systematic theoretical analysis" (Parsons 1946: 216, sitert etter Mjøset 2005).

Parsons funksjonalistiske postulater hvilte delvis på oppfatninger av hvordan verden var. Da han beskrev kjønnsrollenes funksjonalitet, var det også som forklaring på hvorfor en klar oppgavedeling mellom de to kjønn dominerte

så sterkt i datidens moderne samfunn. Parsons kom derved til å flytte sin opplevelse av samtiden inn i teorier som skulle heves over og overleve historiens omskiftelighet. (Husmorrollens dominans var nok mindre sterk enn han antok. Ikke bare forvandlet Parsons trekk ved en epoke til teori, hans forståelse av epoken var heller ikke empirisk velinformert). Parsons illustrerer at abstraksjonen lett kan miste Mill's visjon om å gripe individets verden i en større sammenheng, hvis det klare empiriske fester mangler. Parsons sosiologiske teoridannelser kan derfor betraktes som selvstendigjorte bærere av forestillinger, ideer og tenkemåter med rot i en bestemt historisk periode, selv om de søker å løfte seg selv ut av historien. Vi kan lære av dem, slik vi kan lære av å studere annet tradisjonsmateriale (se også Guneriusen 1999: 14). Den virkelige verden forandrer seg, og endrer de store sosiologiske teorier. Habermas' imponerende byggverk og forståelse av den kommunikative handling gir et inntak til det moderne samfunn og dets potensialer, men det er likevel bare i begrenset grad en egnet modell for å analysere samfunnets utvikling. At det finnes motstand i livsverden, i *Gemeinschaft*, er ingen ny idé, men at bytterasjonaliteten de siste tiår har kolonisert livsverden er ikke gitt. Det er også god grunn til å anta at livsverdens ideer om selvrealisering, emosjoner, intimitet og nærhet har trengt inn i systemverden, slik en kan hevde med bakgrunn i blant annet Sennett (1992) og Hochschild (1997).

Med andre ord, sosiologiens klassikere tar utgangspunkt i det sosiale, men hva de forstår med helhet og samfunn er høyst forskjellig, og deres analyser er ikke alltid like empirisk velinformerte, slik vår nødvendigvis knappe presentasjon av Durkheim, Luhmann, Parsons og Habermas understreker. De tre sistnevnte superteorier byr dessuten på mange andre omdiskuterte problemer som vi lar ligge i denne omgang. Ikke dermed sagt at klassikerne, superteoretikerne og de øvrige, kun har kuriøs verdi for moderne sosiologi, på ingen måte! Men det er grenser for hvilken forjettelse de representerer i dag.

Samfunn og helhet blir straks problematisk når man tar utgangspunkt i et empirisk felt. Boktittelen *Det norske samfunn* viser til en bestemt nasjonalstat. Den geografiske avgrensingen av nasjonalstaten gir ikke et tilstrekkelig grunnlag for å forklare det som skjer her, det norske "samfunn" er ingen gitt helhet, hvilket kommer til uttrykk i samtlige bokkapitler. Oljeøkonomiens utvikling kan ikke forklares ved bare å ta hensyn til forhold innenfor Norges geografiske territorium. En forståelse selv av særtrekk ved vårt land vil ofte innebære at situasjoner og tendenser må forankres i en overnasjonal, til tider

global, sammenheng. Å se noe i en samfunnsmessig sammenheng betyr å forankre analysen i en relevant helhet. Den relevante avgrensningen ikke bare i rom, men også i tid, vil selvsagt variere med ulike fenomener.

Empiri og teori, to poler som kan trekkes mot hverandre av testbare modeller

Enkelte samfunnsforskere har valgt andre veier inn til en samtidsdiagnose enn de nevnte. Castells bøker om årtusensskiftet er eksempel på en omfattende empirisk beskrivelse av en rekke samfunnsområder og utviklingstrekk, i en global skala. Hans begrep om nettverksamfunnet gir interessante perspektiv for videre samtidsdiagnostiske analyser. Peter Drucker foreslo ”informasjonssamfunnet” skiftet ut med nettverkmodeller midt på 1990-tallet, Stein Bråten lanserte begrepet og perspektivet allerede på 1970-tallet. Begrepet gir retning og stimulerer til videre arbeid, men viser ikke til en utviklet samfunnsteori.

Diskusjonene mellom de store teories representanter handler ofte ikke om empirisk informerte fortolkninger, men om grunnleggende menneskesyn, verdier og generell forståelse, som i debatten mellom Habermas og Lyotard om modernitetens utvikling. Et skifte av teori gir rimeligvis et skifte av forståelse, slik de klassiske konflikter mellom funksjonalistiske og konfliktpregede teorier illustrerer.

Det kan være fruktbart å skille mellom *teoritilfang* og *modell*, hvor teoritilfang refererer til de mer allment eksisterende ideer og begreper, mens *modellene* viser til antagelsene om de mer spesifikke sammenhenger. Giddens’ utlegninger om moderniteten bygger på utvalgte teorier som andre har utformet og tilpassede eksempler fra virkeligheten, men oppfyller strengt tatt verken forventningene til teoretisk informert empirisk analyse eller til empirisk informert teoretisk syntese. Giddens’ beskrivelser av ”structuration” er et analytisk perspektiv og bidrar med teoretiske tilfang, men er ingen teori om eller modell av et fenomen.

La oss vende tilbake til Durkheim som blant annet omformet sin teori om betydningen av moralske fellesskap for individuell velferd til en testbar modell for sammenhengen mellom sosial integrasjon og selvmord, hvor den virksomme mekanismen ble eksemplarisk fanget inn gjennom begrep som anomie. Mens en abstrakt teori kan forbli en stor fortelling, vil oversettelsen

til en konkretisert modell trekke den nærmere den virkelige verden. De to polene teori og empiri får så å si kontakt med hverandre gjennom bestrebelsene på å dokumentere bestemte sammenhenger, slik Durkheim illustrerer. Derved blir teorien mer forpliktet overfor den virkelige verden, den blir empirisk informert.

Antakelig tillegger vi klassikerne for stor utsagnskraft fordi vi glemmer at deres teorier ikke lenger er empirisk informerte, og kanskje aldri var det. Det er lett, men ofte misvisende å lese deres store fortellinger som utsagn om faktiske forhold.

Metaforisk konstruksjon av helhet versus "thick descriptions"

Den positivistiske empirismes utgangspunkt er at Gud riktignok er død, men at han etterlot skaperverket i full orden. Den som graver lenge nok i empirien vil derfor finne ut hvordan det er fatt med skaperverket. Fakta vokser ut av empirien. Dette er det implisitte utgangspunkt i empirisk forskning.

Mens empirismen bygger på forestillingen om den selvordnende virkeligheten, kan sosiologiens betegnelser og metaforer lett anta en ontologisk karakter, de blir til virkelighet bare vi lever lenge nok med dem. At Tönnies' idé om den organiske veksten som preger landet og landsbyen versus byens distanserte nytte- og bytte slo sterkt an i Norge på 1970-tallet skal ingen forundres over; en periode med katt og kaniner, og da urter og hjemmebakt brød signaliserte noe annet enn i dag. Begrepsparet *Gemeinschaft* og *Gesellschaft*, med sine korresponderende vesens- og kårviljer, ligger nær den siden av sosiologiens modernitetsforståelse som legger vekt på moderniteten som et uheldig oppbrudd fra tradisjonenes integrative havn. Den samme forståelse kom til syne blant annet i 1970-tallets tyske samfunnsforståelse hvor det moderne samfunn ble postulert som et system som i mangt stred mot naturens selv, mens fortiden ble beskrevet som en harmonisk balanse mellom natur og kultur (Schneider 1975, Duhm 1977, Krovoza 1975). Helt fra den gang Tönnies formulerte begrepsparet kan det forstås som et av mange ulike elementer i et romantisk/ekspressivt opprør mot en stadig mer dominerende rasjonalistisk/instrumentalistisk virkelighetsforståelse (Taylor 1989).

Metaforer skapes og lever videre i historien. Deler av 1970-tallets sosiologi, ikke minst sammensmeltingen av psykoanalyse og marxisme, bød på flere store og til dels ideologiske fortellinger. Det spinkle empiriske feste i

Adornos kulturforståelse og i Marcuse's (1965) endimensjonale menneske har nettopp blitt kamouflert med vendinger som "helhetlig forståelse" og "kritisk analyse".

Ikke så sjelden har sosiologiens begreper forbindelse til strømninger utenfor faget. Det kan virke paradoksalt at de samfunn vi betegner som "risikosamfunn" antakelig er de tryggeste i menneskehetens historie, vurdert etter sannsynligheten for urovekkende hendelser for hver og en. Sjansen for selv å oppleve brå død, eller å miste nære andre i sykdom, ulykke, krig, osv, har aldri vært mindre enn i de deler av verden som diskuterer risiko mest intenst. Når betegnelsen risikosamfunn derimot forstås som et barn av den ganske livskraftige tyske og internasjonale miljøbevegelsen i 1980- og 90-årene, forsvinner anstrøket av historisk absurditet. Som det politiske mennesket han var og er, formulerte Ulrich Beck ([1986] 1992 engelsk utgave) en teori og et begrep som virket godt i den økologiske folkeopplysningen som måtte til for en politisk mobilisering for miljøverdier. Slike normative teorier og retoriske begrepskonstruksjoner viser sosiologiens politiske og kritiske side, begrepene forankres i aktuelle spørsmål og pågående kulturelle og politiske prosesser.

Normative teorier og retoriske begreper er legitime, forskere som andre, vever selv de meningsfylte fortolkninger de handler ut fra. Men det er verken legitimt, fruktbart eller i pakt med ønsket om å bidra til "modernitetens særegne refleksivitet" dersom teoriene fjerner oss fra forståelsen av virkelige menneskers liv eller de fenomener den virkelige verden ellers byr på. Både de store fortellingene og leting i en høystakk av variable ender alt for ofte i det Clifford Geertz ([1973] 1993: 16) advarer mot i sitt berømte essay om "thick description": "It is not against the body of uninterpreted data, radically thinned descriptions, that we must measure the cogency of our explications, but against the power of the scientific imagination to bring us into touch with the lives of strangers. It is not worth it, as Thoreau said, to go round the world to count the cats in Zanzibar."

"Thick description" innebærer ikke at grundig analyse vil lede til det ene og sikre svaret, for det finnes alltid flere tolkninger, men kun ved å gå inn i det konkrete er det mulig å etterspore handlingsvalg i kontekstenes og historiens krattskog. Geertz understreker at god teori, i betydningen gode modeller av det som foregår, bare kan utvikles ved at begrepene "presses" mot tykke beskrivelser av verden.

Det finnes studier som bedre enn andre lever opp til den Durkheimianske visjonen om å forstå virkelige menneskers liv i konkrete sosiale og his-

toriske sammenhenger. Glen Elders (1974) bok *Children of the Great Depression* er en slik og Natalie Rogoff Ramsøys (1977) *Sosial Mobilitet i Norge* er en annen. Drukningssfare som følger med longitudinelle datasett og bedre statistisk verktøy er saktens reell. På den annen side kan bedre empiriske analysemuligheter lede til mer sofistikerte modeller og nye testbare antagelser om dynamiske relasjoner.

Om også Luhmanns teori kan gi fruktbare ansatser til å forstå for eksempel moderne medier og deres utvikling, kan vi bare finne ut av ved å fylle begrepene hans med adekvat informasjon. Systemtenkingen som sådan er kun den retningsgivende forståelsesformen. En diskusjon av Luhmanns teori er av betydning på det abstrakte plan, men sier lite om dens evne til å fange opp noe utenfor seg selv. Den abstrakte begrepsgjøring har også lett for å framtre som sannheter uten videre utprøving.⁴

Det norske samfunn

Ikke bare oljeøkonomien og migrasjonsprosessene har systemgrenser som ikke faller sammen med landegrensene, det har også mediebruken, endringene i livssyn, de nye drikkevanene, boliginnredningen og de øvrige forbruksmønstre, de politisk betingede valgene av velferdsordninger og av likestillingstiltak, etc. Forfatterne må velge en avgrensning, og de må gi fremstillingen en retning; bestemme hva de ønsker å belyse ved fenomenet. De 20 enkeltbidragene kan sies å kretse rundt bare fire distinkte temaer som vanligvis forstås som deler av en samfunnsmessig helhet. Det dreier seg om:

- I. *Demografiske forhold.* Kapitlene om aldring i befolkningen, innvandring, flyttebevegelser, generasjoner og familieformer tegner samlet sett et nyansert bilde av dyptgripende demografiske endringer som blant annet stiller den politiske beslutningsevnen på harde prøver.
- II. *Sosial ulikhet og samfunnsvitenskapelige begrepsdannelser som søker å forstå og beskrive generering av forskjeller mellom mennesker.* Kapitlene om utdanning, helse, fattigdom, sosial klasse og makt leder alle til vurderinger av sosiale prosesser som skaper og vedlikeholder ulikhet i befolkningen og dessuten til selvkritiske betraktninger av sosiologiens evne til å komme i inngrep med slike prosesser.
- III. *Samfunnsøkonomiske/politiske institusjoner og beslutninger.* Hvordan

landet frembringer materielle ressurser samt forvalter og fordeler dem er et felles anliggende for kapitlene om den norske oljeøkonomiens integrasjon i verdensøkonomien, om innovasjon, om arbeidsliv, lønn og forhandlinger, om likestilling i arbeidslivet og for kapitlet om velferdsstaten.

- IV. *Kulturell endring.* Kapitlene om endringer i livssyn, forbruk, mediebruk, kulturkonsum og kulturpolitikk og ikke minst kapitlet om norsk bistandsarbeid overfor land i Sør, forstås i boken som et assortert utvalg nokså avslørende beretninger om vår nåværende måte å leve på og våre selvbilder som individer og nasjon.

For å kunne skape en bok som beskriver, forklarer og utleder konsekvenser av betydningsfulle sosiale endringer i vårt land etter 1980, inviterte vi kolleger som vi visste både er i stand til å forankre fenomener i bakkenær empiri og skape dyp forståelse ved hjelp av teori. Alle ble bedt om å knytte an til historiske linjer og så langt som mulig sammenligne med andre land. Forfatterne løste oppgaven forskjellig. I de tre kapitlene om klasse, makt og utdanning er det teoriforankringen som strukturerer fremstillingen. Selv om teorien forblir mindre eksplisitt i de øvrige kapitlene, er den ikke nødvendigvis mindre førende, for eksempel er kapitlet om forbruk klart forankret i symbolsk interaksjonistisk kommunikasjonsteori som plasseres innenfor en kapitalistisk markedsøkonomi. To forfattere hadde nylig gjennomført større studier av helt sentrale prosesser i det norske samfunn og lot kapitlene om flytteprosesser og bistand bære preg av det.

Å oppfatte bidragene som noe i nærheten av teoretisk ubehjelpelige sektoranalyser forekommer oss å falle på sin egen urimelighet, og det underslår den åpenbare samfunnsmessige og teoretiske forankring som stort sett preger sosiologiske empiriske arbeid. Hagestad (2005: 316), for eksempel, redegjør for hvordan aldring er forstått gjennom fagets historie og holder fast ved det samfunnsmessige gjennom sin egen analyse:

Siden samfunnsvitenskapens barndom har alder vært sett på som et sentralt aspekt ved sosial struktur og ved individets integrasjon i samfunnet. Comte reflekterte over hvorvidt framskritt hadde sammenheng med generasjonsendringer og stigende levealder. Marx og Engels drøftet industrialiseringens konsekvenser for alder og kjønn. Durkheim rettet søkelyset mot alder og sosial integrasjon. Midt i det 20. århundre skrev Davis og Combs (1950) med bekymring om mulig stagnasjon og oligarki i det aldrende samfunn. Litt senere skrev sosio-

loger om økende alderssegregasjon. På sekstitallet advarte Lofland (1968) mot det han kalte ”ungdomsghettoer”. Også Coleman (1982) så alderssegregering som en stor risikofaktor for barn og unge. Han påpekte at de i altfor stor grad vokser opp isolert fra de voksnes dagligliv. De gamle er skilt fra både de voksnes og barnas arenaer. Coleman påpekte at i mesteparten av menneskehetens historie levde vi i aldersheterogene familiegrupper og lokalsamfunn. Folk i alle aldre, – barn, voksne og gamle, – deltok på en eller annen måte i en produksjons-prosess, f. eks. med å skaffe mat og brensel. De siste par årene har flere forfattere (Hagestad, 1998; Hagestad & Dannefer, 2001; Riley & Riley, 2000; Uhlenberg, 2000), tatt opp segregering som en trussel mot både unge og eldres livskvalitet. De understreker at ”ismer”, – fordommer – flourer når grupper har manglende anledning til å lære hverandre å kjenne, og at barrierer mellom aldersgrupper reduserer muligheter for gjensidig læring. Manglende aldersintegrasjon skaper det som på engelsk heter ageism og som på dårlig norsk blir ”alderisme”.

Den samme samfunnsforankrede analyse finnes i det Mannheim-inspirerte kapitlet om generasjoner, hvor generasjoner forstås som historisk betingede enheter som må relateres ikke bare til betydningsfulle hendelser, men også til økonomiske interesser og kulturell innflytelse.

Forfatterne i *Det norske samfunn* bygger opp sin forståelse ”nedenfra”, de fortolker det de finner i lys av en videre sosial ramme og tilfører analysen retning og dybde ved å navngi og forklare ved hjelp av teori. Med andre ord, de beveger seg i sporene fra klassisk Durkheimiansk tradisjon; oppfatter fenomener som sosialt forankret, og ikke i samme grad knyttet til ideer om individer eller forhold utenfor det sosiale. Så kan vi selvsagt diskutere hvilket menneskesyn og hvilken samfunnsforståelse det enkelte bidraget bygger på, om informasjonstilfanget og tolkningene synes adekvate, og mye annet.

Gjennom mange år har hver enkelt forfatter søkt etter og utviklet egnet teori og gode begreper. De har brukt teori til å forme feltstudier og/eller statistiske analyser, til å forklare konkrete sammenhenger og mønstre, og til å utlede konsekvenser av hva de så. En felles teoriramme ville gitt et annet resultat, hvis man med teoriramme mener ett bestemt teoritilfang. Å tre en avgrenset teoriramme ned over samtlige bidrag, enten rammen er utpenslet av Niklas Luhmann, Ulrich Beck, Robert Merton, Jürgen Habermas eller Charles Taylor, eller for den saks skyld Charles Tilly eller Theda Skocpol, er ikke bare lite respektfullt overfor forfattere som ikke nødvendigvis aksepterer rammen, men også svært lite fruktbart. Det er nettopp dette utgangspunktet Geertz advarer mot; at man søker å løse helhetens utfordring med et felles vokabular som fungerer på seminaret, men ikke griper de virkelige forhold.

Den ”hegemonisk empiriske nærværsmetafysikken” som volder Aakvaag slike fordøvelsesvansker, er etter vårt skjønn den nødvendige vei å gå for å oppnå innsikt av verdi.

Den kritiske ambisjon

Hvor sterk er den kritiske ambisjon i boken og i norsk sosiologi generelt? Boken omtaler en lang rekke utilsiktede konsekvenser av kjente og mindre kjente ordninger, men å jakte på manifestet eller helst latente dysfunksjoner er ikke lenger å jakte på storvilt, ingen reagerer på at velferdsstaten har en kjent pris for den enkelte i form av økende skatt og en mindre kjent i form av tapt autonomi til profesjonelle og i siste instans til staten. Omtale mellom to permer av diskriminering, utarmende flyttemønstre, prosesser som skaper uønsket ulikhet, storstilte utjevningstiltak som ikke virker etter hensikten og mye mer er åpenbart ikke lenger nok til å påkalle oppmerksomhet, verken fra kolleger eller andre. De siste utgavene av *Det norske samfunn* lever utvilsomt opp til Vilhelm Auberts gamle ideal om ”problemorientert empirisme”. Men boken farer stille frem; den er et informativt verk som skal kunne brukes i undervisning og leses med utbytte av opplyste mennesker.

Selv om det finnes viktige unntak, er mange anerkjente ”kritiske” bidrag lite empirisk informert og preget av periodens ideologiske og kulturelle motesvingninger. I ettertid er disse mer interessante som uttrykk for sin tid enn som analyse av den. Samtidig er mange av dem ytterst verdifulle essays om samfunnsutviklingen. Vi kunne ønsket et klarere skille mellom essay og vitenskapelig analyse. I et essay kan kravene til empirisk presisjon dempes ned til fordel for tankevekkende sveip, som når essayets mester, Walter Benjamin (2003), reflekterer over historiens og historieforståelsen dilemma:

There is a painting by Klee called *Angelus Novus*. It shows an angel who seems about to move away from something he stares at. His eyes are wide, his mouth is open, his wings are spread. This is how the angel of history must look. His face is turned toward the past. Where a chain of events appears before us, he sees one single catastrophe, which keeps piling wreckage upon wreckage and hurls it at his feet. The angel would like to stay, awaken the dead, and make whole what has been smashed. But a storm is blowing from Paradise and has got caught in his wings; it is so strong that the angel can no longer close them. This storm drives

him irresistibly into the future to which his back is turned, while the pile of debris before him grows toward the sky. What we call progress is this storm.

Teorier skal forenkle og systematisere, og gripe de overordnede perspektiver. Men forskere skal samtidig bidra med empirisk forankring for å forhindre at samfunn og mennesker går baklengs inn i stormen. Det er den store kritiske ambisjon. At essayistiske samfunnsbilder tidvis forkles og presenteres som kritisk vitenskap er det opp til vitenskapen å håndtere gjennom kravene til empirisk forankring.

Sosiologiens utfordringer

Vi vil avslutte med å se ut over Det norske samfunn og mot sosiologiens allmenne utfordringer. Når vi faktisk er rimelig optimistiske på vegne av faget, er det blant annet fordi nye empiriske muligheter presser fram avansert teoretisering. Forskningsinstitusjoner i mange land investerer i omfattende longitudinelle datasett, de samler inn mengder av surveydata og registrerer historiens spor i statistikk på alle områder. Moderne historie opptrer i tekst og bilde på en kvalitativt ny måte, samtidig som det utvikles nye metoder for analyse av tekster og bilder. Samfunnsvitenskapen lever i en helt annen verden enn Durkheims, både ved at historien setter mengder av nye avtrykk og ved at de ikke viskes ut så raskt. Vårt materiale åpner for ny empirisk dybde, og denne mulighet til å trenge inn i utviklingen setter nye krav til et analytisk vokabular.

Sosiologer lever ikke utenfor utviklingen selv om de søker å trenge inn i den, sosiologien influerer samfunnsdebatt og samfunnsforståelse nettopp ved at fagets begreper er i historien. Begreper som risikosamfunn, sosial kapital og sosial koherens, for å ta noen som er dominerende for tiden, influerer de allmenne forståelseformer. Sosiologer går inn i sin tid og påvirker den ved å definere den. At begrepet "sosial eksklusjon" opptrer i utallige analyser forteller ikke at samfunnet er ekstremt ekskluderende, men påkaller analyser av en bestemt problematikk. Den politiske agenda som følger begrepet er ikke-aksept av sosial eksklusjon. Hvordan omfanget av sosial eksklusjon skal kartlegges og motarbeides er opp til videre forskning og politiske avgjørelser. Det normative engasjementet er en god arv i norsk sosiologi, en arv vi bør aksele. Auberts (1972) store studie *Straffens sosiale funksjon* var ikke bare en analyse

av straffens virkemåte, tittelen fortalte at straffen har sosiale funksjoner som ikke alltid er åpenbare og ikke alltid ønskelige.

At utøvere av vårt fag bør bestrebe seg på å utvikle et vitenskapelig språk som kan sette omfattende informasjonstilfang inn i en teoretisk forankret og begrepslig formidlet samtidsdiagnose er derfor et ideal som ikke er vanskelig å gi tilslutning. Men Aakvaags idé om veien dit forekommer oss forenklet. Vi tror på ingen måte samtidsdiagnoser kan fremkomme ved å hente inn en teoretikers ramme og slippe den ned over historien. Det er viktig å re-lese de store klassikere så vel som 1960- og 1970-tallets sosiologi nøye for å gripe hva de kan og hva de ikke kan tilføre moderne sosiologi. Vår tid byr på andre utfordringer.

At bredden og teorimangfoldet i samfunnsvitenskapen er stor kan oppfattes som en styrke, ikke som en fragmentering. Ambisjoner om kritisk samtidsdiagnose hviler for oss ikke på å anvende "helhetlige" teorier, men på å bygge forståelse av fenomener basert på fruktbare teoritilfang. Dette reiser også et spørsmål Aakvaag ikke berører; nemlig tverrfaglighet, det er ikke uten grunn at dette er det store mantra i ulike internasjonale sammenhenger. Demografiske svingninger, overforbruk av alle slag, økologiske kriser, ny kunnskap om samspillet mellom genetikk og sosialt miljø, den lingvistiske vendingen i samfunnsfagene, alt illustrerer nødvendigheten av tverrvitenskapelighet. Når vi nevner dette, er det fordi sosiologifaget har en viss tendens til å være nostalgisk. Ambisjonen om de teoretisk og empirisk helhet må holdes høyt, men veien dit går neppe gjennom fortiden, selv om vi alltid kan lære av den. For å komme videre må vi ikke primært lete blant oss selv eller i våre bokhyller, vi må ut, vi må gripe det komplekse samspillet mellom makro og mikro, mellom teoretisk elaborering og empirisk analyse. De metaforer og modeller vi møter vår tid med skal hvile på en forståelse som griper individet som en del av sine sosiale sammenhenger. Til dette trenger vi en stadig foranderlig sosiologisk forestillingsevne:

...the capacity to shift from one perspective to another, and in the process to build up an adequate view of a total society and of its components. It is this imagination, of course, that sets off the social scientist from the mere technician. Adequate technicians can be trained in a few years. The sociological imagination can also be cultivated; certainly it seldom occurs without a great deal of often routine work. Yet there is an unexpected quality about it, perhaps because its essence is the combination of ideas that no one expected were combinable say, a mess of ideas from German philosophy and British economics. There is a play-

fulness of mind in the back of such combining as well as a truly fierce drive to make sense of the world, which the technician as such usually lacks. Perhaps he is too well trained, too precisely trained. Since one can be trained only in what is already known, training sometimes incapacitates one from learning new ways; it makes one rebel against what is bound to be at first loose and even sloppy. But you must cling to such vague images and notions, if they are yours, and you must work them out. For it is in such forms that original ideas, if any, almost always first appear.” (Mills, 1959:7)

Noter

1. Vi takker redaksjonen for muligheten til å inngå i dialog om de store spørsmål partsinnlegget tar opp og regner med en interessant fortsettelse i ulike fora.
2. 1986-utgaven hadde en noe annen redaksjonell oppbygging.
3. Aakvaag har et godt poeng når han etterlyser et sammenfattende innlednings- eller avslutningskapittel. Det var mest praktiske grunner til at et slikt kapittel ikke ble skrevet.
4. Her kan nevnes at Nicklas Håkonson (1999), i sine analyser av svenske valg fra 1948 til 1994, ikke finner noen tendens til stadig mer ”medievridd” valgretorikk, de mange overskrifter om medievriddhet til tross. TV-mediet innebærer selvfølgelig en bevegelse fra ordstyrt til bildestyrt som gir øket vekt på visualitet, men dette sier lite om hvilke argumentasjonsrekker og former som faktisk anvendes.

Litteratur

- Alldén, Lars; Ramsøy; Natalie Rogoff og Vaa, Mariken (red.) (1986) *Det norske samfunn*. Oslo: Gyldendal norsk forlag
- Aubert, Wilhelm (1972) *Om straffens sosiale funksjon*. Oslo: Universitetsforlaget
- Beck, Ulrich (1992) *Risk society: Towards a New Modernity*. London: Sage
- Benjamin, Walter (2003) *Selected Writings*, Vol. 4: 1938-1940. Cambridge: Harvard University Press, 392-93
- Collins, Randall (1986) ”Is 1980s Sociology in the Doldrums?” *American Journal of Sociology* 91, 1336-55
- Duhm, Dieter (1977) *Angst og kapitalisme : en samfundsmæssig analyse af menneskers angst for hinanden i det kapitalistiske varesamfund*. København: Gyldendal
- Elder, Glen (1974) *Children of the Great Depression: Social Change in Life Experience*. Chicago: Chicago University Press
- Frønes, Ivar og Kjølørød, Lise (2003, 2005) (red) *Det norske samfunn*. Oslo: Gyldendal akademisk

- Geertz, Clifford (1973) *The Interpretation of Cultures: Selected Essays*. New York: Basic Books
- Guneriusen, Willy (1996) *Aktør, handling og struktur*. Oslo: Tano Aschehoug
- Hagestad, Gunhild (2005) "Aldring", i Frønes, Ivar og Kjølørød, Lise (red) *Det norske samfunn*. Oslo: Gyldendal akademisk
- Hochschild, Arlie Russel (1997) *The Time Bind*. New York: Metropolitan Books
- Håkansson, Nicklas (1999) *Valretorikk. Om politisk språk i partipropaganda*. Göteborg: Göteborg studies in politics
- Krovoza, A. (1976) *Produktion und Sozialisation*. Köln/Frankfurt: Europäische Verlagsanstalt
- Luhmann, Niklas (1992) *Autopoiesis: en introduktion til Niklas Luhmanns verden af systemer* (red.) København: Politisk Revy
- Luhmann, Niklas (1997) *Iagttagelse og paradoks*. København: Gyldendal
- Luhmann, Niklas (2002) *Massemediens realitet*. København: Hans Reitzels forlag
- Mannheim, K. (1956) *Essays on the Sociology of Culture*. London: Routledge
- Marcuse, Herbert (1964) *One Dimensional Man: Studies in the Ideology of Advanced Industrial Society*. London: Routledge & Kegan Paul
- Maturana, H / Varela F (1987) *The Tree of Knowledge: The Biological Roots of Human Understanding*. Boston: New Science Library
- Mills, C. Wright (1959) *The Sociological Imagination*. New York: Oxford University Press
- Mjøset, Lars (2005) *Six Notions of Theory in the Social Sciences*. Arbeidsnotat for phd-kurs i vitenskapsfilosofi, Oslo: Universitetet i Oslo
- Parsons, Talcott (1946) "The Present Position and Prospects of of Systematic theory in Sociology". I: Parsons, T. *Essays in Sociological Theory*. New York: Free Press
- Parsons, Talcott ([1951] 1977) *The Social System*. New York: Free Press of Glencoe
- Ramsøy, Natalie Rogoff (1977) *Sosial mobilitet i Norge*. Oslo: Tiden norsk forlag
- Ramsøy, Natalie Rogoff (1968) *Det norske samfunn*. Oslo: Gyldendal norsk forlag
- Ramsøy, Natalie Rogoff og Vaa, Mariken (red) (1975) *Det norske samfunn*. Oslo: Gyldendal norsk forlag
- Schneider, M (1975) *Sambället som sjukdom: till kritiken av den borgerliga psykologin*. Stockholm: Rabén & Sjögren
- Sennett, Richard (1992) *Intimitetstyranniet*. Oslo: Cappelen
- Taylor, Charles (1989) *Sources of the Self. The Making of the Modern Identity*. Cambridge: Cambridge University Press
- Aakvaag, Gunnar C. (2006) "Den samtidsdiagnostiske sosiologiens forjettelse" *Sosiologi i dag* nr. 4. Oslo: Novus forlag, 6-33

Sammendrag

Artikkelen er et debattinnlegg om norsk sosiologi med utgangspunkt i Gunnar C. Aakvaags innlegg i dette nummer av *Sosiologi i dag*. Forfatterne deler idealet om en empirisk informert og teoretisk forankret holistisk sosiologi, men avviser forestillingen om at dette kan realiseres ved å gå tilbake til eldre og nyere klassikere. Utfordringene sosiologien står overfor i komplekse samfunn kan bedre møtes ved å frembringe spesifikke modeller. I modelleringsarbeidet kan det være fruktbart å anvende begreper og perspektiver fra ulike teoribygger, og mangfoldet i faget kan derved forstås som en styrke, ikke bare som bekymringsfull fragmentering. I Clifford Gertz' ånd hevder forfatterne at teorier og begreper viser sin kvalitet først når de konfronteres med den virkelige verden. Den raske utviklingen av empiriske kilder, som longitudinelle databaser og nye former for kvalitative analyser, vil kreve stadig mer sofistikerte teorier og modeller og drive frem avansert teoretisering. Moderne sosiologisk analyse kan derved ha mye å hente ved å åpne seg for innsikter fra andre fag. Tilbakeskuingen mot fagets klassikere, eller drømmen om en generell teori hvor store spørsmål kan håndteres på et høyt abstraksjonsnivå, vil neppe resultere i noen empirisk velinformert teoretisering.